

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۹۸۵۱۹

دانشگاه باقر العلوم

پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی

عنوان

تغییرات اجتماعی

در اندیشه سید جمال الدین اسدآبادی

استاد راهنما

جناب آقای دکتر علیرضا شجاعی زند

استاد مشاور

حجت الاسلام والمسلمین دکتر حمید پارسانیا

نگارش و پژوهش

مجید کافی

۱۳۸۶

۹۱۳۱۹

تقدیم به:

ناچیزتر از آن است که شایسته تقدیم باشد، با وجود این به دلیل پرهیز از سنت شکنی و پیروی از سنت مرسوم و به امید گوشه چشمی از محبوب تقدیم می‌دارم به: بنیانگذار جمهوری اسلامی و تمامی رهروان راه حقیقت به ویژه شهیدان سرافراز، و تمامی استادان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه به ویژه آنانی که در راستای شغل انبیاء با علم و عمل خود نهال معرفت و شریعت را در جسم و جانم آبیاری نمودند. و با اهداء بهترین سلام‌ها و درودها به پدر بزرگوار و مادر مهربانم که با زحمت، لطف و مرحمت آغوش و دامن پر مهر خود را در تربیت دینی و اجتماعی فرزندان خود گشودند و خانواده صبور، همراه و مهربانم که سهم بزرگی از موفقیت‌م مرهون زحمات و تلاشهای آنان است.

تقدیر و تشکر

حمد و سپاس خداوند متعال را که حمدش مزید نعمت است. و سلام و درود بی‌پایان بر انبیاء الهی به ویژه خاتم پیامبران حضرت محمد (ص) و بر اوصیای حضرتش به خصوص امام این روزگار حجه‌بن‌الحسن العسکری (عج) که صلواتشان رحمت است. پس از حمد و ستایش خداوند بر خود لازم می‌دانم، مراتب تقدیر و تشکر خود را از استاد فرزانه جناب آقای دکتر علیرضا شجاعی‌زند که نه فقط به عنوان استاد راهنمای این رساله، بلکه همچنین به عنوان شاگردی که این جانب را مرهون تقوا، دانش و تعهد خود ساختند، ابراز دارم. افزون بر این از استاد و دوست بزرگوایم جناب حجه‌الاسلام آقای حمید پارسانیا که با حوصله و دقت و تذکرات سودمند خود در امر مشاوره مرا در نگارش این رساله یاری رساندند، تقدیر و تشکر می‌کنم.

همچنین از سایر استادان گرانمایه دانشگاه باقرالعلوم (ع)، اعضای محترم هیئت علمی گروه علوم اجتماعی، مسؤولان و کارشناسان خدوم و صبور واحد آموزش دانشگاه و همه دست‌اندرکاران دانشگاه به ویژه ریاست محترم که فرصت تحصیل و این پژوهش را برایم فراهم نمودند، تشکر فراوان دارم.

چکیده

فعاليتها و آثار اندیشمندان شیعی در باب احیای اسلامی سه مرحله اساسی را به وجود آورده است: مرحله بیداری. در این مرحله جوامع اسلامی حیات تازه‌ای را آغاز کرد. مرحله شکل‌دهی به اندیشه اجتماعی - سیاسی مسلمانان است؛ بدانگونه که امکان پایداری و استقامت در برابر تمامی مکتبهای مادی را به مسلمانان آموخت. و مرحله انقلاب و تشکیل حکومت.

این تحقیق درصدد بررسی یکی از اندیشمندان مرحله اول یعنی سید جمال‌الدین اسدآبادی است. از این رو هدف این مطالعه بازسازی معما و مسأله سید جمال، در مدل چهار جانبه توماس اسپریگنز است که در آن مسائل و آسیبهای جامعه معاصر سید، عوامل و علل آن مسائل، راهکارهای حل آن مسائل و سرانجام طرح و ترسیم جامعه و وضعیت مطلوب در نظر وی به خوبی از یکدیگر تفکیک می‌گردد.

برای فهم اندیشه تغییر در افکار سید جمال‌الدین اسدآبادی اولین سؤالی که باید به آن پرداخت، این است که «مشکلات جامعه از نظر سید چیست؟» و چه نارسایی و بی‌نظمی مشخصی را می‌خواهد درمان کند؟ به نظر سید بحرانهایی که موجب شده‌اند، وی درصدد شناخت، کشف علل و یافتن راه حل آنها برآید، به صورت فرهنگی، سیاسی و اجتماعی ظاهر شده بودند.

از آن جا که سید در صدد تغییر اوضاع و احوال موجود است، شرایطی را نامنظم و نامطلوب تشخیص داده بود، لذا منطق مشاهده حکم می‌کند که زمینه مشاهده نیز بررسی گردد. در این مرحله دو سؤال مطرح می‌شود: نخست این که اگر این اوضاع نامطلوب است، دلایل آن چیست؟ و دوم این که اگر این اوضاع نامطلوب است، آیا بحرانهای و بی‌نظمی‌های اجتماعی (اوضاع نامطلوب) مطرح شده، ریشه سیاسی، یا فرهنگی و یا اجتماعی دارد؟ افزون بر این سید باید کشف کند که آیا ریشه مشکل عام و اجتماعی است و یا این که مشکل انفرادی است و صرفاً تأثیرات ذهنی و فردی مصلح اجتماعی است. در نظر سید علت دردها و آسیبهای جوامع اسلامی، علت جمعی است نه علت فردی؛ غیرطبیعی است نه طبیعی. وی ریشه دردها و مسائل را در اموری می‌داند که به جامعه مربوط می‌شود و بنابر این عام است.

در نظریه تغییرات اجتماعی سید باید به دنبال نظریه «هنجاری» و «تجویزی» وی بود. نظریه هنجاری یا تجویزی نظریه‌ای است که به ما می‌آموزد که چه باید بکنیم و مدعی است که وظایف، تکالیف و آرمانها را می‌داند. تجویزهای سید جمال مثل توصیه همه مصلحان اجتماعی تا حد زیادی به نسخه پزشک شباهت دارند. تجویزهای سید احکام اخلاقی مطلق نیستند، بلکه توصیه‌هایی هستند برای افرادی که برای سلامت خود ارزش قائلند، اینها نظراتی دوراندیشانه هستند. راه‌های درمان نابسامانی‌ها و بیماری جوامع اسلامی عبارت است از: بازگشت به قواعد و اصول دین خویش، اجرای دقیق احکام آن، هدایت و ارشاد مردم به سوی حقایق آن دین؛ ایجاد آزادی و رفع ظلم؛ تشکیل جبهه اتحاد اسلامی؛ احیای اصل فراموش شده «جهاد»؛ جامعه‌پذیر کردن صحیح یا تعلیم و تربیت اسلامی مسلمانان.

مشاهده بی‌نظمی معنی‌اش این است که نظام منظم و سالم می‌تواند وجود داشته باشد. به عبارت دیگر، چون سید جامعه بحران زده اسلامی را «بی‌سازمان» می‌دید، باید نشان دهد که جامعه اسلامی سازمان‌یافته چه نوع جامعه‌ای است. سید جمال تصویر جامعه خود را با مشاهده شکست‌های جامعه‌اش و سپس با تصور کردن جامعه‌ای که این شکست‌ها در آن وجود ندارد، ترسیم می‌کند. او با مشاهده جنگ، جهانی پر از صلح؛ با مشاهده نادرستی، حقیقت؛ با مشاهده نفرت، اخوت؛ با مشاهده جدایی‌ها، اتحاد؛ و با مشاهده سرکوبی، آزادی را می‌بیند. به هر حال سید جمال جهان بازسازی شده‌ای را که ارائه می‌دهد به شدت با وضع موجود تفاوت دارد.

اما در مورد روش تحقیق باید گفت: از آنجا که جمع‌آوری اطلاعات در این تحقیق از طریق فرآیند آماری به دست نیامده است، تحقیق از نوع تحقیقات کیفی به حساب می‌آید. طبق این تعریف، تحقیقات مبتنی بر روش کتابخانه‌ای را می‌توان از تحقیقات کیفی به حساب آورد. طبق تعریف تحقیق کتابخانه‌ای، ابتدا به مطالعه آثار سید جمال‌الدین پرداخته و از این طریق اطلاعات مورد نیاز را جمع‌آوری نموده‌ام. به عبارت دیگر ابتدا به روش «مطالعه پژوهشی» دست به جمع‌آوری اطلاعات زده‌ام. بعد از مرحله جمع‌آوری اطلاعات، باید مجموعه اطلاعات جمع‌آوری شده، طبقه‌بندی شود تا از حالت پراکندگی و گستردگی خارج شود. سپس باید اطلاعات جمع‌آوری شده با توجه به ضابطه‌هایی مورد ارزیابی بیرونی و درونی قرار گیرد تا اعتبار و حجیت آنها مشخص گردد و در پایان باید بر اساس این اطلاعات استدلال و استنتاج کنیم و نتایج و برداشتهای خود را ارائه نمائیم؛ یعنی به سؤالات تحقیق پاسخ دهیم. مرحله بعد، نقد و ارزیابی اطلاعات جمع‌آوری شده است. در تحقیق حاضر ما بیشتر بر نقد درونی، یعنی تعیین معنا و مفهوم اطلاعات می‌پردازیم؛ چرا که نقدهای بیرونی توسط دیگران بر روی آثار سید جمال‌الدین انجام گرفته است. در نقد درونی فهم مفردات، ترکیبات و جملات، گردآوری شواهد و قرینه‌ها، یافتن شواهد و در کنار هم قرار دادن اطلاعات مشابه مورد توجه بوده است. سرانجام دست به تفسیر و استنباط زده‌ام.

در نهایت، این جستار کوشش کرده است که واضح‌تر از خود سید روند و شکل اندیشه او را توضیح دهد. اما برای درک اهمیت و محتوای نظریه اجتماعی هیچ روشی جای مطالعه مستقیم آثار را نمی‌تواند بگیرد. لذا اگر کسی قصد درک تمام اندیشه اجتماعی سید را دارد، باید به آثار اصلی وی مراجعه کند.

فهرست مطالب

۱	فصل اول: مقدمه
۳	بیان مسأله
۵	ضرورت تحقیق
۶	اهداف پژوهش
۷	پیشینه تحقیق
۹	روش تحقیق در این جستار
۱۰	فصل دوم: روش تحقیق و مدل تحلیل
۱۱	روش تحقیق
۱۵	مدل تحلیل در تحقیق
۱۷	مدل تحلیل اسپریگنز
۱۸	۱. بحران و مشاهده بی‌نظمی
۱۸	۲. علل بحرانها و بی‌نظمی
۲۱	۳. تجویزها و راه درمان
۲۲	۴. جامعه بازسازی شده (مطلوب)
۲۷	جمع‌بندی
۲۹	فصل سوم: شخصیت، روش، آرمان و آثار سید جمال‌الدین اسدآبادی
۳۰	شخصیت سید جمال‌الدین اسدآبادی

۳۲ویژگی‌های سید جمال‌الدین اسدآبادی
۳۵عملگرایی
۳۷گرایش رادیکال سید جمال
۳۹روش‌شناسی سید جمال
۳۹بهرمندی از روش و حیانی (کتاب و سنت)
۴۱اجتهاد و عقل‌گروی
۴۱استفاده از علوم جدید و تجربه
۴۳آرمان سید
۴۳اصلاحات سیاسی - اجتماعی
۴۶تغییر از بالا
۴۷اصلاح‌گری دینی - اجتماعی
۴۸نقد و بررسی آرمان‌های سید جمال‌الدین اسدآبادی
۵۰آثار سید جمال
۵۹	فصل چهارم: آسیب‌های جامعه اسلامی
۵۹۱. مسائل فرهنگی و ایدئولوژیک
۵۹تهاجم فرهنگی غرب
۶۰غرب‌گرایی
۶۲جهالت و بیخبری مسلمانان و عقب ماندن آنان از کاروان علم و تمدن
۶۳نفوذ اندیشه مادی در اندیشه دینی
۶۵رواج صوفی‌گری
۶۵باور به جبر (جبر‌گروی)
۶۷عدم سازگاری دین و دنیا
۶۷۲. مسائل سیاسی

۶۷ استبداد
۷۰ بیعدالت
۷۱ ۳. مسائل جامعه اسلامی
۷۱ انحرافات اجتماعی
۷۳ اختلاف بین مسلمانان (تفرقه)
۷۴ جدایی دین از سیاست
۷۵ نتیجه گیری
۷۹ فصل پنجم: ریشه‌ی مسائل و آسیبهای اجتماعی
۸۲ علل درونی انحطاط جوامع اسلامی
۸۲ علل فرهنگی
۹۰ علل سیاسی
۹۰ علل اجتماعی
۹۲ علل بیرونی انحطاط جوامع اسلامی
۹۴ خلاصه و نتیجه
۹۶ فصل ششم: راهکارهای اصلاح جامعه
۹۸ ۱. اعتماد به دین اسلام
۱۰۰ ۲. آزادی
۱۰۰ ۳. تشکیل جبهه اتحاد اسلامی
۱۰۲ ۴. مبارزه (جهاد)
۱۰۵ ۵. جامعه پذیری
۱۰۹ ۶. اصلاح بینشها و باورها (بازگشت به اسلام نخستین)
۱۱۰ ۷. بومی سازی علوم و فنون جدید
۱۱۳ ۸. آگاهی سیاسی

۱۱۳	۹. همبستگی اجتماعی.....
۱۲۴	۱۰. اجتهاد.....
۱۲۷	۱۱. توسعه این جهانی.....
۱۲۸	نتیجه گیری.....
۱۳۰	فصل هفتم: جامعه بازسازی شده (مطلوب)
۱۳۲	احیای فکر دینی و تغییرات اجتماعی.....
۱۳۵	نظریه سید.....
۱۳۶	مراحل اساسی احیای فکر دینی.....
۱۳۶	۱. تفسیر مجدد مفاهیم اسلامی.....
۱۳۷	۲. استخراج احکام فراموش شده.....
۱۳۸	۳. ایجاد سازگاری میان اسلام و مقتضیات عصر جدید.....
۱۳۸	ویژگی های جامعه مطلوب.....
۱۳۹	۱. حیا.....
۱۳۹	۲. امانت.....
۱۴۰	۳. صداقت.....
۱۴۰	۴. عدالت اجتماعی.....
۱۴۲	۵. حکومت دینی.....
۱۴۳	حکومت اسلامی.....
۱۴۳	۶. استقلال.....
۱۴۴	۷. وحدت اسلامی و پاناسلامیسم.....
۱۴۶	نتیجه گیری.....
۱۴۸	فصل هشتم: خاتمه
۱۵۳	فهرست منابع

فصل اول

مقدمه

تاریخ اندیشه اجتماعی انسان به اندازه خود حیات و زندگی انسان طولانی است. به عبارت دیگر یکی از مسائلی که ذهن انسان را از ابتدا به خود مشغول کرده است، مسأله زندگی اجتماعی است. از این رو در همه فرهنگها اعم از غربی و شرقی متفکرانی وجود داشته و دارند که دلمشغول مسأله زندگی جمعی انسانی بوده و هستند. به عبارت دیگر، در هر زمانی در آثار اندیشمندانی که «جامعه‌شناس» نیستند، نظراتی در باره زندگی اجتماعی انسان و مسائل آن یافت می‌شود؛ اما باید خاطر نشان کرد که اندیشه‌های علم جامعه‌شناسی بدون ارتباط با اندیشیدن در باره زندگی اجتماعی شکل نگرفته است.

این اندیشه‌ها و دلمشغولی‌ها در باب زندگی جمعی تا به امروز به سه نوع معرفت، یعنی فلسفه اجتماعی، اندیشه اجتماعی و جامعه‌شناسی (علم تجربی پدیده‌های اجتماعی) انجامیده است. اما باید توجه داشت که شکلگیری علم نوین جامعه‌شناسی، بدون اندیشه طولانی انسان در باره زندگی اجتماعی، نه آسان که غیر ممکن است. از این رو شناخت یک علم بدون آگاهی از تاریخ آن علم و اندیشه متفکرانی که در شکل‌گیری آن سهم بوده‌اند، غیر ممکن است.

متفکران و جامعه‌شناسان غربی در پیشینه علم جامعه‌شناسی غالباً از متفکران و اندیشمندان شرقی به خصوص مسلمان یاد نمی‌کنند. در صورتی که در هر فرهنگی متفکرانی بوده و هستند که در باره جامعه و پدیده‌ها و زندگی اجتماعی انسان اندیشیده‌اند.

در جوامع شیعی نیز اندیشمندانی یافت می‌شوند که در این عرصه قلم‌فرسایی یا صحنه‌گردانی کرده‌اند. فعالیتها و آثار اندیشمندان شیعی که به ویژه در دو قرن گذشته دغدغه و

ذهنمشغولی شناخت مسائل و پدیده‌های جامعه اسلامی، به خصوص مسائل سیاسی آن را در سر داشته‌اند، سه مرحله اساسی را به وجود آورده است:

۱. مرحله بیداری. این مرحله که می‌توان از آن به مرحله بیداری جوامع اسلامی یاد کرد، مسلمانان شروع به بیدار شدن از خوابی کردند که چندین قرن بود، در آن فرو رفته بودند. در این مرحله جوامع اسلامی حیات تازه‌ای را آغاز کرد و پس از آن بی‌خبری و تأخیر، اولین گامهای هشیاری را برداشت. سید جمال و عبده^۱ از مهمترین پیشگامان این مرحله بودند و رهبری آن را بر عهده داشتند.

۲. مرحله بلوغ فکری جوامع اسلامی. این مرحله، مرحله شکل‌دهی به اندیشه اجتماعی - سیاسی مسلمانان است؛ بدانگونه که امکان پایداری و استقامت در برابر تمامی مکتبهای مادی و از جمله مهمترین آنها، یعنی کمونیسم، سوسیالیسم، و کاپیتالیسم، را به مسلمانان آموخت و به آنان فرصت داد، تا در پرتو اصول و مفاهیم اسلامی به بازسازی خود بپردازند. این مرحله در تاریخ خیزش اسلامی، اهمیت ویژه‌ای دارد. متفکران این مرحله دکتر شریعتی، علامه طباطبایی، شهید مطهری، و شهید صدر بودند.

۳. مرحله انقلاب و تشکیل حکومت. این مرحله، مرحله حضور واقعی مسلمانان در صحنه و تجدید حیات همه جانبه و تمام عیار آن و نیز مرحله پایه‌گذاری و بنیان حکومت نوین اسلامی است که با پیشرفتهای معاصر و با نیازهای روز مسلمانان هماهنگ است. طایفه‌دار این مرحله و رهبر اصلی آن حضرت امام خمینی(ره) بود.

بیان مسأله

مسأله تحقیق در این پژوهش این است که جامعه موجود زمان سید جمال که با نابسامانی‌های اجتماعی و سیاسی‌هایی که توسط سید جمال به عنوان یک وضعیت نامطلوب مورد انتقاد و سرزنش قرار گرفته است، نیازمند نوعی مداخله و اصلاح یا بهبود است. این

1. محمد عبده گرچه شیعه نیست، ولی در راستای شکل‌گیری نهضت‌های شیعی در قرن اخیر بی‌تأثیر نبوده است.

وضعیت نامطلوب برای سید جمال با بینش سیاسی و اجتماعی خاص خودش، معمایی است که باید حل شود، یعنی باید اوضاع و احوال جامعه آن زمان، عوامل آسیبزا، راهکارها و تصویر جامعه مطلوب در یک مدل و نظریه جدید و کلاسیک بطور روشن، درک و تبیین گردد. از این رو هدف این مطالعه این است که معما و مسأله سید جمال‌الدین اسدآبادی، در مدل چهار جانبه توماس اسپریگنز، بازسازی و جستجو شود که در آن مدل مسائل و آسیبهای جامعه معاصر سید جمال‌الدین اسدآبادی، عوامل و علل آن مسائل، راهکارهای حل آن مسائل و سرانجام طرح و ترسیم جامعه و وضعیت مطلوب در نظر وی به خوبی از یکدیگر تفکیک می‌گردد.

با توجه با آنچه گفته شد، می‌توان سؤالات تحقیق را به صورت زیر طرح کرد:

۱. از نظر سید جمال‌الدین اسدآبادی، جامعه اسلامی دچار چه انحرافات و آسیبهای اجتماعی است؟

۲. مسائل و مشکلات اساسی جامعه به نظر وی، از کجا ناشی می‌شوند و جنس و طبیعت آنها چیست؟

۳. راهکار تغییر و اصلاح جامعه چیست و چه راههایی را برای وصول به هدفهای اصلاحی و تغییر اجتماعی باید انتخاب کرد؟

۴. چرا اساساً سید جمال‌الدین اسدآبادی برای اصلاح و تغییر جامعه اسلامی همت گماشته است؟

این جستار درصدد یافتن پاسخ این پرسشها در آثار و آراء سید جمال‌الدین اسدآبادی مطابق مدل تغییرات سیاسی توماس اسپریگنز است. البته با این پیشفرض که سید جمال‌الدین اسدآبادی به عنوان یک مصلح اجتماعی که به دنبال علل مهم انحطاط جامعه اسلامی و تلاش برای تغییر وضعیت آن بوده، لاجرم می‌باید تصویری از جامعه و چگونگی دگرگونی آن در ذهن داشته و آن را در آثار خود بیان کرده باشد.

ضرورت تحقیق

بر کسانی که دل و ذهن مشغول بومی سازی علوم هستند، شایسته و بایسته است، به ارائه تفکر اجتماعی متفکران اعم از معاصر و گذشته با غور در آثار، فرهنگ، جامعه و تاریخ آنان در هر سه مرحله پیشگفته پردازند. از همین رو، طرح «اندیشه اجتماعی متفکران مسلمان معاصر» به طور عام و تغییرات اجتماعی در آنها، به طور خاص، در صدد چنین هدفی است؛ گرچه این جستار در صدد ارائه چارچوبی تحلیلی فقط در باب تغییرات اجتماعی در اندیشه‌های سید جمال است.

افزون بر این، در برنامه رسمی آموزش آکادمیک جامعه‌شناسی، درسی با عنوان «تاریخ جامعه‌شناسی» و در مواردی با عنوان «تاریخ تفکر اجتماعی» وجود دارد. در اکثر کتابهای مبانی جامعه‌شناسی یا تاریخ جامعه‌شناسی از اندیشه‌های افلاطون و ارسطو درباره زندگی اجتماعی انسان و مسائل آن، بحث می‌شود؛ در حالی که همه، آغاز علم تجربی جامعه‌شناسی را در قرنهای اخیر می‌دانند و این سیره علمی جامعه‌شناسان، بر اهمیت نقش اندیشه‌های ما قبل علمی، در فهم جامعه‌شناسی، دلالت دارد. بر این اساس یکی از زمینه‌های لازم برای دانش‌پژوهان علوم اجتماعی در جوامع اسلامی و از آن جمله کشور ایران، مطالعه و بررسی تفکرات اجتماعی دانشمندان مسلمان است.

در حال حاضر تفکر اجتماعی مسلمانان در دوره کارشناسی علوم اجتماعی، تحت عنوان «تفکر اجتماعی در اسلام» و نیز «اندیشه اجتماعی در ادبیات فارسی» ارائه می‌شود. این موضوع در دوره کارشناسی ارشد نیز تحت عنوان «اندیشه اجتماعی متفکران مسلمان» تدریس می‌شود. از این رو، بررسی تفکرات اجتماعی اندیشمندان مسلمان از جمله سید جمال‌الدین اسدآبادی کاری آکادمیک، زمینه‌ساز و ارائه دهنده طرح درس این درس است.

افزون بر دو مورد ذکر شده در اهمیت شناخت تفکر اجتماعی مسلمانان، شناخت تفکر اجتماعی سید جمال‌الدین اسدآبادی درباره تغییر جامعه اهمیت بسزایی دارد، دانش‌پژوه علوم اجتماعی در ایران که محل تحقق خیلی از ایده‌ها و روشهای اجتماعی وی بوده است، باید به

این امر بیشتر توجه داشته باشد. بدیهی است چنین توجهی در شناخت ساخت اجتماعی کنونی جامعه ایران عامل مؤثری است.

در این جستار تلاش شده تا با مراجعه مستقیم به آثار و تألیفات سید جمال‌الدین اسدآبادی، مناسب‌ترین رویکرد جامعه‌شناختی در باب اندیشه تغییر در آرای سید جمال‌الدین اسدآبادی انتخاب شده و نوعی بازسازی مفهومی از اندیشه‌های اجتماعی او صورت پذیرد. به طور خلاصه، از آنجا که سید جمال‌الدین اسدآبادی ضمن احاطه بر فلسفه، اصول و فقه، نخستین عالم و اندیشمند اسلامی است که در دوره مدرن (تجدد) به احیای اندیشه اسلامی و اصلاح جامعه اسلامی پرداخته، بررسی اندیشه‌های اجتماعی وی برای دانشپژوه علوم اجتماعی در کشورهای اسلامی به خصوص ایران امری ضروری است؛ به خصوص که سید جمال‌الدین اسدآبادی افزون بر علوم پیشگفته نسبت به ایدئولوژیها، نهضتها، مکاتب فلسفی غرب، جغرافیای جهان و تحولات اجتماعی جهان معاصر خود شناخت خوبی داشته و در باره آنها از دیدگاه یک عالم اسلامی ابراز عقیده کرده است. لذا، اندیشه‌های اجتماعی سید جمال‌الدین اسدآبادی نسبت به بسیاری از متفکران مسلمان غنیر و در عین حال اصیلتر است.

اهداف پژوهش

این تحقیق از آنجا که تحقیقی بنیادی است، دارای اهداف زیر است:

۱. اکتشاف. هدف اکتشافی در این تحقیق عبارت است از فهم اولیه از وضعیت اجتماعی جوامع اسلامی زمان سید جمال‌الدین اسدآبادی.
۲. توصیف. بعد از آن در پی ارائه شرحی کامل و دقیق و گزارشی از وضعیت جوامع اسلامی و مسلمانان و دلایل انحطاط و زوال جامعه اسلامی است.
۳. تبیین. افزون بر دو هدف قبل، این تحقیق در صدد است عناصر، عوامل و مکانیسم‌های دخیل در ایجاد انحطاط جوامع اسلامی در اندیشه سید جمال‌الدین اسدآبادی را نشان دهد.

۴. فهم. سرانجام برای یافتن دلایل کنش اجتماعی مسلمانان در زمان سید جمال‌الدین

اسدآبادی و از منظر وی تلاش می‌شود.

پیشینه تحقیق

بسیار از آثاری که در باب اندیشه‌های سید جمال‌الدین اسدآبادی منتشر شده است، در مورد احیاگری و جنبش بیدارگری اسلامی وی است. اما آثاری که به اندیشه‌های اجتماعی سید پرداخته باشند، با وجودی که اندک‌اند، به دو دسته قابل تقسیم هستند. نخست آثاری که به طور کامل در باب اندیشه‌های سیاسی یا اجتماعی سید نوشته شده‌اند؛ و دوم پاره‌ای از آثار متأخر در باب اندیشه سیاسی - اجتماعی جهان اسلام که به تناسب چند صفحه‌ای را نیز به بررسی اندیشه‌های اجتماعی سید جمال‌الدین اسدآبادی اختصاص داده‌اند؛ ما نیز در ادامه و در ابتدا دسته اول را مورد بررسی قرار داده و بعد از آن به بررسی دسته دوم می‌پردازیم.

۱.۱) یک اثر که با یک چهارچوب نظری و با نگرشی تحلیلی به اندیشه‌های سیاسی -

اجتماعی سید جمال‌الدین اسدآبادی نظر افکنده است، در *آمدی بر جامعه‌شناسی دین (اصلاح‌گرایی دینی سید جمال‌الدین)* است که ما نیز در تدوین این جستار از آن استفاده کرده‌ایم. آنچه در این کتاب ارائه شده است، روشی است که از سوی جامعه‌شناسان به «تحلیل ساختار» تعبیر می‌شود. در این کتاب سعی شده است اندیشه سید جمال‌الدین اسدآبادی به مثابه یک ساختار عموماً متجانس معرفی شود. کسی که در پی اصلاح‌گری در میانه دو رویکرد خرافه‌زدایی از ساحت دین و مدرنیته واقع شده است. بدون شک با استفاده از روش و ابزارهای علمی دیگری همچون پدیدارشناسی، هرمنوتیک و همچنین روش‌های متداول تاریخی نیز می‌توان به مطالعه اندیشه سید جمال پرداخت. ولی از آنجایی که سید جمال را نه می‌توان از اندیشه حاکم بر دوران مبارزاتی‌اش جدا ساخت و نه به او به عنوان فردی جدا از تعلقات خاطرش نگریست، روش مطالعه‌ای که مبتنی بر سنخ‌شناسی توأم با تحلیل ساختاری است، در این کتاب ارائه شده است. این نوع سنخ‌شناسی به مؤلف کتاب فرصت داده است تا چهارچوب از قبل تعیین شده‌ای در دست داشته باشد.

۱.۲) اثر دیگری که در تدوین این پایان‌نامه مورد استفاده قرار گرفته و جزء پیشینه تحقیق قرار می‌گیرد، **سید جمال‌الدین و اندیشه‌های او** اثر مرتضی مدرس است. نویسنده در این اثر ضمن این که خواننده را با زندگی و فلسفه اجتماعی و سیاسی سید آشنا می‌کند، او را در باره اعمال و افکار سید جمال‌الدین اسدآبادی و عکس‌العمل‌های متقابل آن و همچنین اوضاع سیاسی، باورها و عقاید دینی، نقایص اجتماعی و احوال آن عصر در آسیا و اروپا و افریقا توسط یک سلسله معلومات آشنا می‌سازد. شایان ذکر است، از آنجا که این مجموعه به صورت مجموعه مقالات تدوین شده است، فاقد هر گونه طرح نظری تحقیق است و به همین دلیل از طرح تحقیقی ما فاصله می‌گیرد.

۱.۳) **زندگی و مبارزات سید جمال‌الدین اسدآبادی**، کتابی است که نتیجه تحقیقات آقای سیروس جمالی می‌باشد. این اثر از این جهت که تحقیقی است و پاره‌ای از سؤالات و شبهات در مورد سید جمال را پاسخگوست، بسیار مفید است.

۱.۴) **زندگانی و سفرهای سید جمال‌الدین اسدآبادی**، اثر دکتر علی‌اصغر چلبی. نویسنده در این کتاب گذشته از بیان شرح حال و زندگی سید جمال به نقد اندیشه و معروف‌ترین کتاب او «رساله نیچریه» و شرح و تصحیح آن پرداخته است.

۱.۵) **سید جمال‌الدین اسدآبادی مصلحی متفکر و سیاستمدار** اثر سید احمد موثقی. از این اثر نیز در تحقیق خود سود جسته‌ام.

۲.۱) اثری که بخشی از آن با نگرش و رویکردی اجتماعی یا سیاسی به افکار و اندیشه‌های سید جمال‌الدین اسدآبادی پرداخته است، **سیری در اندیشه سیاسی عرب**، اثر حمید عنایت است. موضوع این کتاب، بررسی و سنجش اندیشه‌هایی است که زمینه جنبش سیاسی ملت‌های عرب را در زمان معاصر فراهم کرده است. روش اساسی عنایت در این کتاب، بررسی اندیشه‌هاست نه نقد آنها، با اشاره‌هایی به زمینه اجتماعی و سیاسی مسائل. اولین شخصیت مورد بررسی در بخش سوم این اثر با عنوان «تجدد فکر دینی»، مربوط به شخصیت و اندیشه‌های سید جمال است. ما نیز در تحقیق حاضر از این اثر استفاده کرده‌ایم.

۲. ۲) *پیشگامان مسلمان تجددگرایی در عصر جدید* اثر احمد امین نیز کتاب دیگری

است که می‌توان آن را به عنوان پیشینه تحقیق معرفی کرد. این کتاب، به منظور بیداری و بیدارگری مسلمانان و به ویژه جوانان مسلمان و آشنایی آنان با تاریخ دوپست ساله تجددگرایی و اصلاح‌طلبی اسلامی نوشته شده و خطوط مختلف اصلاحگری و تجددخواهی نیز در آن تشریح شده است.

فصل دوم این کتاب به سید جمال‌الدین اسدآبادی اختصاص دارد. نویسنده در کتابش از شیوه تحقیقی و مستند و ارائه منابع و مآخذ استفاده نکرده است. دلیل آن هم احتمالاً آن بوده که قصد نگارش کتاب تحقیقی به سبک رایج نداشته، بلکه می‌خواسته زندگینامه‌هایی از برخی از پیشگامان تجددگرایی مسلمان بنویسد. لذا با طرخی که در این پایان‌نامه دنبال می‌شود که نیازمند مستندات تاریخی است، بسیار متفاوت است.

۲. ۳) *بررسی اجمالی نهضت‌های اسلامی در صد ساله اخیر* اثر شهید مرتضی مطهری

کتاب دیگری است که در این جستار مورد استفاده قرار گرفته و می‌توان گفت یکی از پیشینه‌های تحقیق حاضر است. بخش اول این کتاب به شخصیت، اندیشه‌ها و افکار سید جمال اختصاص دارد که بیشتر مباحث مربوط به شخصیت سید در این تحقیق از این اثر استفاده شده است.

در این فصل افزون بر ترسیم جغرافیای اندیشه تغییر در بین اندیشمندان شیعه در سه مرحله، بیان مسأله، ضرورت تحقیق، سؤالات تحقیق، اهداف این پژوهش و پیشینه تحقیق نیز بررسی و بیان شد. از آن جا که طرح روش تحقیق و مدل تحلیل، این فصل را بیش از اندازه طولانی می‌کرد، به این دو موضوع در فصل بعدی پرداخته‌ام.

فصل دوم
روش تحقیق
و
مدل تحلیل